

Medine, Medeniyet ve Mûsikî Üstüne Bazı Düşünceler*

Some Thoughts on City, Civilization and Music

FAZLI ARSLAN**

Öz: Şehir, sadece mimarî eserler, parklar, bahçeler, yalılar, sebiller, sanat yapıtları vb. fizikî unsurlardan oluşmaz. Bir de folklor, edebiyat, mûsikî, mimarî gibi şehrin ruhunu temsil eden diğer unsurlar vardır. Bir mimarî eser o şehrin maddî bir unsuru olsa da o eseri var eden, ortaya koyan mimarî anlayış onun ruhudur. İşte şehre kimlik kazandıran, ona ruh ve hayat veren unsurlardan biri de şehirle özdeşleşen mûsikisidir. Başka bir deyişle, şehir (medîne) ile mûsikî arasında sıkı bir ilişki vardır ve olmuştur. Bu metinde, işte bu ilişki tarihsel örneklerle irdelecek ve bir şehrin mûsikî zenginliğine katkı için nelerin yapılması gerektiği konusunda düşünceler ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Şehir, medeniyet, medenî, mûsikî, sanat, sanatkâr.

Abstract: City does not only consists of physical elements such as architectural works, parks, gardens, mansions, fountains, artworks and so on. But there are other elements, those which present the soul of city, such as folklore, literature, music and architecture. Even though an architectural work is a material element of that city, architectural conception which generates and produces that work is its soul. Here one of the elements which bring identity in city and give soul and life is its music with which identifies city. This is all to say, there is and there has been a close relation between city and music. In this paper, this relation will be investigated by historical samples and put forth some remarks on what can be up to contribute to musical wealth of a city.

Keywords: City, civilization, civilized, music, art, artist.

* Bu makale, 2-4 Kasım 2012 tarihinde Çorum'da düzenlenen *Uluslararası Cumhuriyetten Günümüze Şehir ve Şehircilik* sempozyumunda sunulan bildiri metninin geliştirilmiş halidir.

** Doç. Dr. | İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Sanatları ve Tarihi Bölümü

Şehir ve Müsiki

Arapça'daki "medine", Türkçemizde şehir karşılığı olarak kullanılır. Şehir, medine'dir. Medineli olmak medenî olmak anlamına gelir. Medenî olmanın da bazı gerekleri vardır. Yukarıda andığım unsurlardan birinden yoksun bir şehir ideal bir şehir olamaz. Tarihte örnekleri var. Mesela İstanbul, mimarî eserleri ile doğal güzellikleri ile tanındığı gibi onun için yazılan onlarca şarkı ve türküleri ile de tanınıyor. İstanbul denince ilk akla gelen çok meşhur bir mimarî eser ise ikinci sıradaki "Sana Dün Bir Tepeden Baktım Aziz İstanbul" olabilmektedir. Bazen müsikî, diğerlerinin önüne de geçiyor. Heybeliada'yı hiç görmeyenler "Biz Heybeli'de Her Gece Mehtaba Çıkardık" şarkısını bilirler. "Biz Çamlıca'nın Üç Gülüyüz'den, "Kadifeden Kesesi'ne onlarca eser İstanbul'u zihnimize nakşediyor. Ahmet Hamdi Tanpınar *Beş Şehir*'de, Abdülhak Şinasi Hisar *Boğaziçi Mehtapları*'nda şehrin, medeniyetin müsikî ile sarmaş dolaş olduğunu ustalıkla veriyor. Erzurum'u, Konya'yı müsikisinden soyutlayarak nasıl anlatabilirsiniz? Harput'a, Urfa'ya, Erzincan'a hiç gitmeyenler türkülerini bir ölçüde bilirler. Yozgat deyince "Sürmeli"leri, Çorum deyince "Bağdad Elllerinden Gelen Turnalar"ı hemen akla geliverir.

İstanbul gibi, Bağdat, Isfahan, Konya, Kurtuba, Delhi vb. şehirler diğer hususiyetleri ile beraber müsikisiyle de tebarüz etmişlerdir. Aynı zamanda bu şehirlerde ve bu şehirlerle yaşayan ve onları yaşatan, onlara hayat veren müsikîşinasları ile anılagelmişlerdir. Müsikî penceresinden bakıldığında mesela Kurtuba deyince hemen akla Ziryab,¹ Bağdat deyince Safiyyüddîn-i Urmevi² geliverir. İstanbul deyince İtrî'nin, Dede Efendi'nin geldiği gibi. Bu isimler, müsikînin dehalarıdır, ancak unutulmamalıdır ki bu dehalar yaşadıkları şehirlerin ürünüdür. Bir köyde Zekai Dede'yi, Münir Nurettin'i bulamazsınız. İşte bu kişiler şehre hem hayat vermiş hem ondan hayat almışlardır. Yerel müsikîler açısından bunun zıddının mümkün olduğu söylenebilir belki ama çıkan o sanatkârların büyük şehirler ile mutlaka bir bağları olmuş, gidip gelerek beslenmişler,

¹ Fatih Erkoçoğlu, Fazlı Arslan, "Endülüs'ün Sanat Güneşi Ziryab", *İSTEM*, sy. 14, *Endülüs Özel Sayısı*, 2009, s. 262.

² Nuri Uygun, *Safiyyüddin Abdülmümin Urmevi ve Kitabü'l-Edvârı*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 1999.

oradaki sanat ve sanatkârlardan istifade ederek kendi sınırlarını aşmışlardır. Mesela Neşet Ertaş³ Ankara'nın, İstanbul'un, Avrupa'nın kapılarını zorlayarak, yerellikten evrenselliğe yol almıştı. En etkili eserlerini 1960'dan sonra gittiği İstanbul, Ankara ve Almanya'da (1976) verdiğini müzik adamları ifade ederler. Ertaş'ın Kırşehir'de düğünden düğüne giderken yaptığı müziklerle sonraki dönemlerde yaptıkları farklıdır. İstanbul'u gördükten, Ankara'da, Almanya'da zorlu, fırtınalı, renkli, sanat dolu hayatı yaşadıkdan sonra bestelerindeki zenginleşme dikkatlerden kaçmıyor. Bu değişimi sazının klavyesinde de görebiliyoruz. Bağlamasındaki perde sayısı zaman geçtikçe artmıştır.

Şehir ve medeniyet merkezleri, geliştirir, değiştirir. Aşık Veysel de aynı saikle üç aylık bir seyahatin ardından Ankara'ya gelmişti.⁴ Bütün bilim ve sanat adamları da aynı yolu takip etmemişler midir? Çünkü şehir, medeniyet onlara bu imkânı sağlıyor. Hele şehir, sanata veya sanatçıya fazlaca ehemmiyet veriyorsa. Fuzûlî'nin şu beyti bu bağlamda çok önemlidir:

Fuzulî ister isen izdiya-dı rütbe-i fazl

Diyar-ı Rum gözet, terk-i hâk-i Bağdat et.⁵

(Fuzulî, fazilet rütbenin yükselmesini istiyorsan Bağdat toprağını terk et, Anadolu'ya git) diyerek diğer birçok şâir gibi İstanbul'a gelmek istemiş, fakat bu isteği gerçekleştirmemiştir.

İbn Haldûn (ö. 1406), ilim ve fende ilerlemenin ülkelerin bayındırlığı ile mütenasip olduğunu belirtmiştir. Ona göre “hüner ve sanayi (sanatlar) ancak şehirlerde gelişir ve şehir nüfusunun azlığı ve çokluğu, bayındırlığı, yerleşik ve ictimai hayatın itiyat ve icaplarının ahali arasına yayılması nisbetinde gelişir ve çeşitleri de o nisbette iyileşir.”⁶ İbn Haldun'un örnek verdiği şehirlerde ilim ve fennin İslamiyet'in ilk çağında nüfusları çoğaldığında ve medeni seviyeleri yükseldiğinde son derece

³ Bayram Bilge Tokel, *Neşet Ertaş Kitabı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999, s. 42.

⁴ Metin Turan, Gülağ Öz, Osman Yılmaz, *Dostlar Seni Unutmadı-Aşık Veysel*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 14.

⁵ Tarlan, *Fuzulî Divanı Şerhi*, 1985, 1/151.

⁶ İbn Haldun, *Mukaddime*, II, 452. Bu cümlelerinden sonra İbn Haldun, ilim ve sanatı köyde değil de şehirde bulunacağına dair anlatımlarına devam eder ve “Sen bizim Bağdat, Kurtuba, Kayrevan, Basra ve Kûfe'ye dair vermiş olduğumuz bilgileri hatırla” diye devam eder. s. II, 453.

geliştiğini belirtir.⁷ Şehir değişimin temsilcisidir. Orada fikirler kök salar, bilgiler artar, düşünceler değişir veya zedelenir, böylece insanlar öğrenirler. Yani şehir bizim enerjimizi alır ama karşılığında bizi şehirli olduğumuz için besler.⁸

Şehirde Sanat, Sanatkâr ve Yönetici

Peki sanat yönüyle şehir nasıl geliştirilecek? Bu noktada yöneticilere büyük görevler düşmektedir. Konu müzik olduğu göre, ilgili birkaç örnek hatırlatmak istiyorum: Afrika kökenli, Arap müziğinin, Ziryâb (ö. 857), Kurtuba'ya gittiğinde II. Abdurrahman (822-852) onu şehrin dışında karşılamıştır. Ziryâb büyük bir müziğinin, coğrafyacı, edebiyatçı ve Endülüs'ün modasına yön vermiş bir entelektüeldir. Kurtuba'da adına konservatuvar açılmış büyük bir müzik eğitimidir.

Kurtuba'daki halife II. Hakem (961-976) İnan'da Suriye'de veya başka yerde yazılan bir kitabı öğrendiğinde satın almaktadır. İsfahan'daki Ebül-Ferec'in (ö. 957) ünlü antolojiyi (*Kitâbu'l-Eğânî* F.A.) yazdığını öğrenen halife 1000 altın dinar göndererek ilk el yazma nüshasını satın alır.⁹

Başta Fatih Sultan Mehmet olmak üzere birçok Osmanlı hükümdarları sanata özel bir ilgi gösterir, çıktıkları her seferden birçok sanatkârla birlikte döner daha da önemlisi bu sanatkârların din mezhep ve etnik menşelerine bakmaz hepsini himaye ederlerdi. Şiire ve başta resim olmak üzere plastik sanatlara çok özel bir ilgi duyan Fatih de fetihten hemen sonra Anadolu ve Rumeli taraflarına fermanlar gönderip “ashab-ı sanayi” ve “ehl-i hiref”in İstanbul'a gönderilmesini emreder. Büyük bir rekabet içinde olduğu Timurî kültür çevresinden de Ali Şir Nevâî ve Molla Abdurrahman Câmî (bir müzik risalesi yazarıdır. F. A.) gibi çok beğendiği ve mutlaka yanında görmek istediği şairler vardı. Hatta 1472

⁷ İbn Haldun, *Mukaddime*, II, 453.

⁸ Gülzar Haydar, *Şehirlerin Ruhü*, (trc. Gürkan Sekmen), İstanbul 1991, s. 59 ve 87; Ayrıca bkz. Ahmet Albayrak, “Bir Medeniyet Kuramcısı Olarak İbn Haldun”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 9, (2000) Cilt: 9.

⁹ Taha Akyol, *Bilim ve Yanılgı*, Doğan Kitap, İstanbul 2011, s. 55; Akyol'un burada naklettiği bilgi son derece önemlidir. “II. Hakem'in kütüphanesinde 400 bin cilt kitap vardır. Çağdaşı olan Fransa kralı Bilge V. Charles'ın kütüphanesindeki kitap sayısı 900'den ibarettir.” Şehirleri, medeniyet merkezi yapan anlayışa sahip idarecilere iyi bir örnek olsa gerek. II. Hakem “bilge halife” olarak adlandırılır. Bkz. Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, Ankara 2013, s. 142.

yılında hacca giden Câmî'i, oradan İstanbul'a gelmesi için bir adamını beş bin altın hediye ile Halep'e gönderir. Elçi vardığında Câmî oradan ayrıldığı için davet gerçekleşmiyor. Bu sefer Herat'a değerli hediyelerle bir elçi gönderiyor ve kelamcılarla filozof ve mutasavvıfların görüşlerini mukayese eden bir eser yazmasını rica ediyor, yazdığı eser İstanbul'a ulaşmadan Fatih vefat ediyor.¹⁰ Evet, büyük medeniyetlerin geniş ufuk sahibi, ileri görüşlü, ilim ve sanatı seven yöneticiler tarafından kurulduğunu birkaç örnekle hatırlatmak istedik.

Hoşgörülü Şehirler ve Sanat: Osmanlı'dan Birkaç Örnek

Birçok Osmanlı padişahının sanatkârların din mezhep ve etnik menşelerine bakmadan hepsini himaye ettiklerini söyledik. Çünkü onlar, ayrımcılığın toplumları geri bıraktığını, farklılıkların ise zenginlik olduğunu, toplumları geliştirdiğini biliyorlardı. Bakıyoruz, tarihte önemli şehirler birçok mûsikî kültürünü içinde barındırmıştır. Şehir ne kadar farklı kültürleri içine alıp kabullenmiş ise o derece farklı mûsikî ürünleri ortaya çıkarmıştır. Mûsikî penceresinden Osmanlı'ya, özelde İstanbul'a bakmaya devam edelim. İstanbul din, dil, etnik köken ayrımı yapmadan her tür mûsikîye, mûsikîşinasa açmıştır yüreğini. İtrî'nin (ö. 1712) yaşam öyküsünde yer alan bir ayrıntı bu hususu açıkça ifade etmektedir. Bilindiği gibi İtrî padişahın esirciler kethudalığını istemiş ve bu isteği kabul edilmiştir. Bu görevi istemesinin sebeplerinden biri de bu esirlerin getirdiği, kendisi için çok önemli olan Akdeniz mûsikîsini inceleyerek onların mûsikîlerine vakıf olmak istemesidir. Bu görüş Berlin Etnomüzikoloji Enstitüsü Doğu mûsikîleri direktörü Kurt Reinhard'a aittir.¹¹ Oysa biz onun bu görevi istemesini başka bir gerekçeye dayandırmıştık. O da, parası yetişmediği için gelen Çerkez kızlarından alamadığından onlardan istediğine sahip olmak istemesi! İstanbul'a gelen esirlerin bile mûsikîsini önemsemek ve onları kendi mûsikîsi içinde değerlendirmek istemek ne kadar evrensel bir anlayıştır. İstanbul gibi bir dünya şehrinin bize bıraktığı bu muhteşem mûsikî mirasında hiç dikkatimizi çekmeyen bir tarihsel ayrıntı bizlere çarpıcı ipuçları sun-

¹⁰ Beşir Ayvazoğlu, "İstanbul Kültürü ve Estetiği", *Şehir ve Kültür: İstanbul*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2010, s. 13.

¹¹ S. Yaver Ataman, *Türk İstanbul*, (hızl. Süleyman Şenel) İBB yayınları, İstanbul 1997, s. 29; Fazlı Arslan, "Segâh Tekbir ve Salât-ı Ümmiyye İle İtrî'yi Anmak", *Musikişinas*, sayı 12, (2012) Boğaziçi Üniversitesi Yay. s. 57.

maktadır. Bu hoşgörü ortamını sağlayamayan şehirlerin bu hususta fakir olmaları kaçınılmazdır.

Yaşadıkları toplumla kültürel olarak etle tırnak olan yabancı unsurlar, ister istemez içinde buldukları müzikîye hizmet etmişlerdir. Bugün biliyoruz ki Osmanlı müzikîsine hizmet eden sadece Türkler değildi. Osmanlı toplumunda müzikî faaliyetleri ile tebarüz eden, farklı etnik kökenden birçok insan vardı. Osmanlı müzikîsine ilişkin elimize ulaşan kaynaklar -özellikle müzikî dağarını günümüze taşıyan eserler- Kantemiroğlu'na (ö. 1723) ve Ali Ufkî'ye (ö. 1675) aittir. İlki Boğdanlı, ikincisi Leh (Polonya) asıllı idi. Kısaca değinelim: Kantemiroğlu, *Kitābu 'İlmi'l-Mūsikī alā vecih'l-Hurufāt* (Müsikiyi Harflerle Tesbît ve İcrâ İlminin Kitabı) adlı kitabı yazmıştır. Eserde, 16-17. yüzyıla ait, arasında kendi bestelerinin de bulunduğu toplam 349 bestenin notasını vermiştir. Kullandığı nota kendine ait harf notasıdır. Bu sayede birçok besteyi yok olmaktan kurtarmıştır.

Klasik Türk müzikîsi bestekârı, santûrî, müzikolog Ali Ufkî Bey de *Mecmua-i Sâz ü Söz* adlı nota ve güfte mecmuasının müellifidir. Enderun'da eğitim gördü ve görev yaptı. Çeşitli Türk sazlarını ve bilhassa santûrî olarak anılacak derecede santûr çalmayı öğrendi. Ali Ufkî 200 kadar peşrev, saz semaisi ve sözlü eserin notasını günümüze ulaştırmıştır.¹² Bir başka isim Ermeni Hamparsum Limonciyan'dır (ö. 1839). Hamparsum'un en dikkate değer özelliği Batı Müzikîsi kadar Türk müzikîsini de bilmesi. Bir yandan Gregoriyen Ermeni kiliselerinde koro ve ilahi dersleri verir, diğer yandan Beşiktaş Mevlevihanesi'nde İsmail Dede Efendi'den (ö. 1846) Türk Müzikîsi öğrenimi görür. En önemli hizmetlerinden biri, Abdülbaki Nasır Dede'nin (ö. 1821) nota yerine kullandığı işaretlerin yetersizliğini görerek yeni bir nota icadıdır. Bu buluşuyla İsmail Dede'nin takdirini kazanan Limonciyan, kendi adıyla anılan Hamparsum notasıyla birçok bestenin kaybolmasının önüne geçmiş ve böylece müzikîmize paha biçilmez bir hizmette bulunmuştur. Bütün bunlar İstanbul'un onlara sunduğu hümanizma atmosferinde mümkün olabilirdi.

¹² M. Uğur Ekinci, Cem Behar *Saklı Mecmua: Ali Ufkî'nin Bibliothèque Nationale de France'taki [Turc 292] Yazması*. (Kitap tanıtımı), *Bilig*, sayı, 53, (2010) s. 262

Bunlar teorik çalışmalar. Mûsikî pratiği açısından bakalım: III. Selim'in tanbur hocası Tanburi İzak, tanburi ve neyzen Oskiyan, kemençeci Nikolaki, Vasil, lavtacı Andon ile Hristo, Zaharya, Tatyos (Öldüğünde cenazesini sadece Ahmed Rasim Bey ve birkaç arkadaşı kaldırmıştır. F. A.). Bimen Şen, Leon Hancıyan tüm bu isimler farklı etnik ve dinsel kökenden geliyor.¹³ Bir başka örnek, Şerif Muhittin Targan. Onunla ilgili önemli bir detayı burada hatırlatmak isterim. Babası Osmanlı'nın son Mekke emiri olan Targan büyük bir müzik adamıdır. Mehmet Âkif Ersoy, onun yakın arkadaşıdır ve Âkif, *Safahat*'in Yedinci Kitabı Gölgeleleri ona ithaf etmiştir. Âkif "Şark'ın Yegâne Dahisine" başlıklı şiirini Targan'ın ABD'ye gidişinin üzüntüsü ile yazmıştır. Âkif'in dizelerinde gerçek sanata ve sanatçıya özlemi okurken zamanın mûsikî yozlaşmasına dair bilgiler de buluyoruz:

Yanık bağırında, yıllardır, kanar mızrabın yâdı
Gel ey biçare Şark'ın, Şark'a küsmüş evlâdı.
...
Gel ey Peygamber'in fevka'l-beşer fitratta evladı
Bugün biçare sanat bekliyor senden imdâdı.
...
Melez, soysuz, şerefsiz parçalardan başka şey yok hiç;
Ne düşkün zevk-i millî; besteler piç, şâh-eserler piç

Asalet ruhu bin fetretle sarsılmış, harâb olmuş,
Yürekler çöl kesilmiş, duygular yer yer serâb olmuş
...

Gel ey Peygamber'in fevka'l-beşer fitratta evladı
Uyansın, gel ki, mızrabınla Şark'ın dalgın eb'adı.¹⁴
İstanbul'da mûsikî çeşitliliğini Levendoğlu'nun¹⁵ ifadesini naklede-

¹³ Bülent Aksoy, "Ortadoğu Klasik Musikisinin Bir Merkezi: İstanbul", *Osmanlı*, c. 10, (1999) s. 809

¹⁴ M. Âkif Ersoy, *Safahat*, Akpınar Yayınları, İstanbul 1987, 629-630.

¹⁵ Oya Levendoğlu, "İstanbul'da Müzik: Evrensel Bir Mesaj mı?", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 30, (2011) s. 324.

rek özetleyelim: “Etnik kimlik bakımından, Yahudi, Süryani, Rum ya da Ermeni; kültürel aidiyet bakımından, köylü ya da kentli; mekân bakımından, sarayda, konakta, sokakta, çalgılı kahvede ya da meyhanede; tür bakımından, dînî, din dışı, klasik ya da popüler demeden her tür müziğe merkez olmuş, kollarında büyütmüş İstanbul, müziğin bütün renklerini tuvalinde ustaca bir araya getirmiştir.” Evet bir yandan Mevlevihaneler diğer taraftan gayr-i müslim mabedlerinde yapılan mûsikîler. Herkes bu hoşgörü içinde sanatın tüm dalları ile ilgilenmişlerdir.

Farklı din mensupları İstanbul’da kendi dinlerinin ritüellerini, ayinlerini, dualarını yaptıkları gibi mûsikîlerini de özgürce icra ediyorlardı. Doğal olarak icra edilen mûsikîleri medeniyetin asıl mûsikîsi ile bütünleşiyor, adeta etle tırnak oluyordu. Bu sebeple mûsikîlerinde de Osmanlı mûsikîsine çok yakın izler görülmekteydi. Bu hoşgörü ortamı mûsikîlerindeki yapıya da yansıyor ve gayri Müslimlerin mûsikîlerindeki yapı ile Osmanlı dönemi Türk mûsikîsi makamsal yapıları büyük benzerlikler gösteriyor. Yahudiler İstanbul sinagoglarında hicaz, rast, suzinak, hüzzam, hüseyini, saba, acemaşiran, nihavend makamlarını yaygın olarak kullanıyorlardı. Süryaniler aynen öyle Türklerle benzer makamları kullanıyorlardı. Bizans müziğinin İstanbul’daki en önemli merkezi olan Patrikhane kilisesinde ve ona bağlı olan bütün Ortodoks kiliselerinde de ezgiler, benzer makamsal anlayışla örülüdür. Ermeni kilisesi geleneksel müziğinde ise Süryani ve Rum kiliselerindeki gibi başlıca sekiz makam kullanılmaktadır. Bu makamlar da Heftgah, Şed Acem, Hüseyini, Acemaşiran, Hicaz, Saba, Neva ve Uşşak makamlarına karşılık gelmektedir.¹⁶ Bu hususta karşılaştırmalı bilgiler M. S. Yeprem¹⁷ tarafından hazırlanan doktora tezinde bulunabilir.

İstanbul’da yaşayan mûsikîşinaslar, yaşadıkları toplumun kültürünü o kadar benimsediler ki ona hizmet etmekten geri durmadılar. Çünkü şehir (İstanbul) onlara ilham verdi.

Şehrin İlhamı

Sanatçı, kendine gelen ilhamla ve tek başına ortaya koydukları ile

¹⁶ Levendoğlu, s. 320.

¹⁷ M. Safa Yeprem, *Türk Cami Musikisi ile Mukayeseli Olarak İstanbul Gayr-ı Müslimlerinde Mabed Musikisi*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2004.

evrensel ürünler çıkaramaz. Dolayısıyla denebilir ki sanat adamı ancak içinde bulunduğu mekânın kendisine kattığı ile, ondan aldığı ilhamla, o mekânın maddî ve manevî unsurlarıyla ürün verir. Ancak o sayede kendini aşan eserler üretir. Sanat kabiliyeti olan bir insan, bir köyde, sade bir mekânda da üretir ancak kendini aşması, evrensel olması için ziyade katkılar gerekir. O katkılar da mekânın/şehrin diğer unsurlarında gizlidir. Yani şehrin doğası, mimarîsi ve diğer sanatsal güzelliklerdir. En önemlisi de insanıdır, hoşgörüsüdür. Sanatkâra bunlar ilham verir. Burada Benito'nun bir sözünü hatırlatmak yerinde olacaktır. O sanat ve çevre ilişkisini şöyle ifade ediyor: "Sanatkâr dağ başında ve insanlardan uzakta eser yaratamaz. Bir eser ya müzede ya kitaplar arasında ya sanatın bizzat bulunduğu yerlerde doğar."¹⁸

İstanbul'un sanatsever hoşgörü ortamı, sanata ne kazandırmıştır? Yukarıda birkaç örnek verdik, kısa bir alıntıyla bu cümlelere son vermek istiyorum: Evliya Çelebi, 17. yüzyılın başlarında İstanbul'da altı bin profesyonel mûsikîci bulunduğunu, 71 çalgıcı loncası olduğunu yazmıştır.¹⁹ Sonraki dönemlere ne kaldı? Musahipzâde Celal Bey'in *Eski İstanbul Yaşayışı* adlı eserinde anlattıkları nerede? "Her çimende bir renk uyandıran Nisan güneşinin ruhnevaz harareti, erguvanlar, lale, gül, zerrinler, derenin (Kağıthane deresi) iki sahilinde suları gölgelendiren ağaçların taze yeşil yaprakları" nerede? "Elvanı baharı andıran mavi, mor, erguvani, pembe, gül rengi, sarı, al, ılgınî, güvez, eflatun, yeşil libaslarıyla...üskûf, kallâvî, burma, dolama, kavuk, külah, mücevveze, ışırlak, kalpak, keçekülâh, şapka nevinden eşkâl-i muhtelif rengarenk serpuşları ile dolaşan halkın Sâdâbâd'ı renk tufanına boğduğu" günler nerede? Celal Bey'in ifadelerinde o mekândaki mûsikîye bakalım: "Büyük çınarların altında toplanan bezm-i safâda ney, rebâb, tanbûr ile muhrîk, davudî bir ses, sanatkârane bir eda ile kadirşinas gönüllerde Nedîm'i yadettiren mısralarla gönülleri şadediyor."²⁰ Nerede bu sahneler şimdi?

¹⁸ Şerif Baykurt, *Vahit Lütfî Salcı Jübilesi*, (Şerif Baykurt'un konuşması) Yeşilyurt Basımevi, Kırklareli 1949, s. 9.

¹⁹ Akt. S. Yaver Ataman, *Türk İstanbul*, (yayına hzl. Süleyman Şenel) İBB yayınları, İstanbul 1997. s. 30.

²⁰ Akt. Ataman 1997, s. 45-46.

Şehir ve Mûsikî Bilimi

Şehir ve mûsikî konusuna bir de müzikolojik çalışmalar penceresinden bakalım: Mûsikî tarihine bakıldığında en büyük ilim adamları önemli şehir merkezlerinde yetişmiş ve buralarda ölümsüz eserler kaleme almışlardır. Doğu'da mûsikî biliminin temelini atanlar, Fârâbî (ö. 950), İbn Sînâ (ö. 1037), Nasîruddîn-i Tûsî (ö. 1274), Safiyyüddîn-i Urmevî (ö. 1294), Kutbuddîn-i Şîrâzî (ö. 1311) gibi bilginler hep büyük şehir merkezlerinde, özellikle Bağdat ve civarında eğitilmiş ve eserlerini vermişlerdir. Safiyyüddîn, Urûmiye'de doğmuş (1216) soluğu daha çocuk yaşta iken Bağdat'ta Mustansırıyye Medresesinde almıştır. Fârâbî, Otarrar'da doğmuş, Bağdat'a, Dîmeşk'e, Şam'a ve bir süre Mısır'a gitmiştir. Dîmeşk'te vefat etmiştir. Aynı şekilde Şîrâzî, doğduğu şehirden çıkarak Bağdat, Konya, Kayseri, Malatya'da bilime hizmet etmiştir. Bu ilim adamlarından birçoğu sadece bir şehirden değil farklı ilim ve kültür merkezlerinden, farklı ilim adamlarından yararlanmışlardır. Yazdıkları kitap ve risalelerle mûsikî bilimine eşsiz katkılar sağlamışlardır.

Bir başka örnek isim, babası Türkistanlı olup, Moğol istilasından kaçarak Delhi'ye yerleşen bir adamın oğlu Emir Hüsrev gibi bir mutasavvıf, şair ve mûsikî bilginidir.²¹ Bağdat'tan ve sair büyük şehirlerden o bölgeye gidip gelen bilim ve sanat adamlarıyla görüşerek Delhi'de farklı mûsikî tarzı meydana getirmiştir. Herat mûsikî ekolünden Hüseyin Baykara, Abdülkadir-i Merâgî, Abdurrahman Câmî, Orta Asya Türk topraklarında yetişen diğer önemli yazarlardır. Mûsikî biliminin tesisine ve gelişmesine ön ayak olmuşlardır. Ortaçağ İslam dünyası yazarları Fârâbî, İbn Sînâ, Urmevî tarafından eski Yunan kaynaklarından da yararlanarak temeli atılan mûsikî bilimi 15. yüzyıldan sonra İstanbul'da daha kişisel bir üsluba dönüşerek devam edecektir.

Osmanlı'nın son döneminde yapılan bütün müzik bilimsel çalışmalar da hep İstanbul menşelidir. Mevlevî müzikolog Rauf Yekta da (ö. 1935) İstanbul gibi bir dünya şehrinin hem mûsikî pratiğini bilerek hem de kütüphaneleri sayesinde ulaşabildiği eski müzikoloji kaynaklarını kullanarak Türk mûsikî teorisini sistemleştirmiştir.

²¹ Erkan Türkmen, *Emir Hüsrev-i Dihlevî'nin Hayatı Eserleri ve Edebi Şahsiyeti*, AKM Yayınları, Ankara 1989.

Şehirlerin Mûsikîsi Geleceğe Nasıl Taşınacak?

Biraz da bu soruya yanıt arayarak bizlere düşen görevlerin neler olduğunu hatırlamaya çalışalım. Tarihte, şehrin kültürünü tüm yönleriyle tanıtan eserler yazılmıştır. Bu eserler şehre karşı bir borç bilinciyle kaleme alınmışlardır. Musahipzâde'den az önce bir paragraf aldık. Abdülhak Şinasi Hisar'a bakıyorsunuz, *Boğaziçi Mehtapları*'nda İstanbul'da mûsikîyi anlatıyor. İlgili sayfaları okurken adeta bir büyük lahûtî mûsikî ortamının içinde buluveriyorsunuz kendinizi.²² İşte şehrin ve medeniyetin ve mûsikînin vazgeçilmez bir birlikteği. İlginçtir, A. Ş. Hisar, Mûsikî Faslı'ndan sonra Sükût Faslı'na geçiyor. İstanbul'un sükûtu da latif bir mûsikî olarak duyuluyor. Şehrin maddî ve manevî bütün unsurları mûsikîyle o denli sarmaş dolaş olmuş ki bu şehrin sessizliği bile büyük bir senfoni gibidir. Maddî ve manevî dedim. Bu şehrin camisinden, kahvehanesinden²³ tekkesinden, sinagogundan, dergâhından, sarayından, güzel nağmeler duyuluyor. Cariyesi mûsikî eğitimi alıyor. Askeri, mûsikî ile (mehter) yürüyor.²⁴ Bu şehrin imamı, müezzini, entellektüeli mûsikî biliyor. Burada sessizlik nasıl olur?

Anadolu'ya gidelim. Birçok şehir, kendi mûsikîsini kendi ortaya koymuştur. Erzurum, Ahlat, Urfa... kendi mekânlarıyla özdeşleşmiş mûsikî ürünleri çıkarmışlardır. Bu şehirlerin mûsikîsini ele alan yayınlar, yeterli olmasa da yapılmıştır ve yenileri yapılmalıdır.

İşte burada şehirlerin mûsikîsini yazan, onu sonraki nesillere aktaranlar önem kazanıyor. Şehirleri de bir anlatan, bir yazan olmalı ki sonraki kuşaklara ilham verilmiş olsun. A. Ş. Hisar günümüz insanına İstanbul'daki mûsikîyi ne kadar canlı aktarmıştır. Yine Enderunlu Vâsîf İstanbul'daki mehtap alemlerini ne kadar güzel anlatmıştır. Vâsîf çoğu bestelenmiş şarkılarıyla hem çağının insanını etkilemiş hem de Neditim'den sonra şarkı geleneğini zirveye çıkarmış bir şair olarak manzumelerinde sık sık İstanbul'u terennüm etmiştir. 23 adet şarkısında doğrudan doğruya İstanbul mehtapları, güzelleri, aşkları, sevdaları anlatılır: "Olalım Göksu'ya mahvice revan" bunların en tanınmışıdır. Bir diğer

²² Abdülhak Şinasi Hisar, *Boğaziçi Mehtapları*, Ötüken Neşriyat. İstanbul 1978, s. 85-112.

²³ Semai kahvehaneleri, bir bakıma yerli konservatuvar demektir. Bkz. Ataman, s. 51.

²⁴ Ali Ufki, *Topkapı Sarayında Yaşam*, (Çev. Ali Berktaş), Kitap Yayınları, İstanbul 2002, s. 76 vd.

isim Keçecizâde İzzet Molla'dır.²⁵ İsimleri buraya sığmayacak kadar çok insan var: Yahya Kemal, Münir Nurettin Selçuk...(Aziz İstanbul), İstanbul için yazan şairler, mûsikîşinaslar bize hep şehrin mazisini anlattılar ancak yine de sonraki dönemlerde şehrin doğal ve sanatsal dokusunun tahribatına bu nezih şiirler, bu lahuti şarkılar mani olamadı. Bu konulara kafa yormak, yaşadığı mekâna gönül veren her duyarlı insanın vazifesi olmalıdır.

Görülüyor ki şehrin hâldeki durumunu istikbale taşıyacak yazarlara büyük ihtiyaç var. Anadolu şehirlerine de baktığımızda, bir Kırşehir, Erzurum, Urfa halk mûsikîlerini, hem sözlü hem yazılı, muhafaza ederek günümüze taşıyan birçok isim sayarız. M. R. Gazimihal, *Konya'da Musiki'yi* 1947'de yazdı. *Bursa'da Musikî'yi* 1943'te yazdı. Gazimihal *Bursa'da Musikî'nin* önsözünde, çalışmasıyla bu amaca hizmet ettiğini ifade ederken bizim bu düşüncemizi destekliyor: "*Bursa güzel olduğu nisbette aydındır. Yüzündeki asalette geçmişin izleri okunuyor. Musiki hayatının kökleri de öyle derin. Belli ki bakılırsa besliyecek, yaşıtırsa üreyecek... İşte bu fişkırın kabiliyeti "tarihi içinde" göstermeye çalıştım.*" Ne kadar önemli değil mi? "Bakılırsa besliyecek". Sadettin Ökten Hoca, kendisiyle yapılan bir söyleşide, iki çeşit şehirli var, diyordu. Biri şehri tüketir, yer, bitirir. Şehre hiçbir şey vermez. (Bugün bazı şehirlerde halk müziği adı altında icra edilen kimliksiz, karakersiz mûsikîler, yüzyıl sonra o şehrin mûsikîsi olarak kayda geçebilecek midir? Bugün sahiplerine akıl almaz paralar kazandıran popüler kültür ürünü şarkılar, ilerde ne kadar hatırlanacaktır, düşünelim). İkincisi de şehrin imkânlarını kullanır, o da tüketir ama katkı sağlar, harcadığından fazlasını verir şehre. Yukarıda buna birçok örnek verdik.

Tanpınar, *Beş Şehir*'de Erzurum'un mûsikîsini anlatmış, bir mûsikî bilgininden daha ince değerlendirmeler yapmıştır. Bugün bir Erzurumlunun bilmediği mûsikîyi Tanpınar bize aktarıyor. Yine Besim Atalay'ın *Maraş Tarihi*'nde Maraş Musikisi ve derlenmiş türkülere dair bilgiler var. İşte bunları geleceğe taşıyacak gönüllüler olmaz ise mazi tamamen silinecek ve popüler kültürün bize, evladımıza dayattığı yoz mûsikîlerle baş başa kalacağız. Bilindiği gibi, kaydedilmez ise sözlü miras unutulur.

²⁵ İskender Pala, "İstanbul: Dizelerin ve Cümlelerin Müstesna Şehri" *Şehir ve Kültür: İstanbul*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2010, s. 222.

Bu mukadderdir. Pekiyi şu an biz, geleceğe aktaracağımız yeni, orijinal ne üretebiliyoruz? Bir başka sorun da budur. Günümüz popüler kültürün mûsikî ürünlerine bakalım. Seviye ne durumdadır? Geçmişimizin bize bıraktığı mirasın benzerini biz geleceğe bırakabilecek miyiz? Eslamızdan devraldığımız mirası bile korumaktan acizken bunu başarabilir miyiz? Bu sebeple popüler kültürün harcayıcı, yok edici karakterine karşı durabilmek için, inadına, geleneğe bağlı kalmaya, ondan ilham almaya mecburuz.

Günümüz İnsanına Düşen Görevler

Medeniyetlerin sadece bilimsel terakkiye değil, sanata ve mûsikîye de ihtiyacı vardır. Yeni şehirler kurulurken veya şehirler şehirleştirilirken (!) bu hususlar dikkate alınmalı. Belediyeler sadece imar faaliyetlerine değil, kültür ve sanata da önem vermelidirler. Kültür ve sanatın, imar işleri kadar önemli olduğunu bilmelidirler. Görünen o ki günümüzde sorumlular, mekânları gelecek çağlara taşıyacak tarihi ve sanatsal değerlere de sahip çıkamıyor.

Günümüz insanının bir tenakuzunu İbn Haldun'dan örnek vererek vurgulamak istiyorum: İbn Haldun'a göre mûsikî sanatı ancak ictimâî ve medenî hayatın gelişmiş olduğu bölge ve şehir ahalisi arasında yayılır. Her türlü ihtiyaçlar giderildikten sonra medenî hayat itiyatlarını tatmin etmek devresi geldikten sonra bu sanata karşı meyil ve heves uyanır. Bu sebeple medenî hayatta en son türeyen sanatlardandır. Medenî hayatın ve ekonomik hallerin düzeni bozulmaya başladığı vakit de ilk önce ortadan kaybolmaya mahkûm olan bir sanattır.²⁶ Konfüçyüs de toplumun ahlaki çöküşünün göstergesi olarak mûsikînin çöküşünü esas almıştır: Bir milletin mûsikîsi bozulduysa ondan önce pek çok şeyin bozulduğuna hükmetmek gerekir, der. Şehirlerde ormanları yok ederek, yerine şeytanı bile ürkütecek devasa zevksiz betonları dikenler, bu kompleksler içinde acaba bir kültür, sanat, mûsikî faaliyeti düşünüyorlar mı? Ekonomik olarak konforun zirvesini yaşayanlar, medeniyet perspektifinden bakıldığında nerede durmaktadırlar? Yok ettikleri şehrin sanatına katkı için bir şeyler yapıyorlar mı? Buna evet cevabı vermek zor. Bu ucubelelerin bir odasına trilyonları verenlere ne demeli? O evlerde acaba bir ufa-

²⁶ İbn Haldun *Mukaddime*, İstanbul, MEB Yay. C. II. (1991). 432, 437.

cık kütüphane oluşturmayı düşünürler mi? Şehir sadece yeşil alanları betona çevirmekle olmuyor. Bu günahı işleyenler, hesabını tarihe çok ağır ödeyeceklerdir.

Sadi Yaver Ataman'ın *Türk İstanbul*'una, zamanın belediye başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın yazdığı önsözden bir bölümü burada aynen nakletmek isterim. Erdoğan, şehrin tarihi, tabii ve kültürel dokusunun muhafazası için neler yapılması gerektiğini vurguluyordu:

“Son derece hızlı bir değişimin yaşandığı ülkemizde tarihi şehirlerimiz giderek asıl kimliklerinden uzaklaşıyor. 1950’lerden beri yaşanan büyük iç göç yüzünden başta İstanbul olmak üzere bütün şehirlerde yerli nüfus azınlığa düşmüş yeni sakinler ise yerleştikleri şehrin kültürünü, tarihi ve tabii dokusunu korumak hususunda yeterli hassasiyeti göstermemişlerdir. Türk İslam kültürünün bir özeti olmak bakımından bizim için çok ayrı bir önem taşıyan İstanbul, bu manada en fazla zarar gören şehirlerin başında gelmektedir. Gerekli tedbirler alınmadığı için ne yazık ki nüfusu inanılmaz bir hızla artan bu güzel şehir, korkunç bir yağmaya uğramış, tarihi ve tabii dokusu, dili, kültürü ve incelmış gelenekleriyle birlikte yok olmaya yüz tutmuştur. İstanbul’u korumak görevimiz ve tarihi sorumluluğumuzdur. Bu bakımdan belediyelere büyük iş düşüğünü söylemeye bile gerek yoktur. Biz kanunla sınırları çizilmiş “beledi” hizmetlerin yanı sıra sorumluluğunu üstlendiğimiz şehrin kimliğini korumayı ve kimliğin çeşitli yönleriyle araştırılmasını sağlamayı da asli görevlerimizden sayıyoruz.”²⁷

Bizler tarihimize, kültürümüze, sanatımıza kayıtsızlığımız yüzünden hep büyük kayıplar yaşadık. Görünen o ki modern çağın kapitalizmle yarışan değerleri (!) her türlü köklüyü, klasiği, yereli tüketmekte çok acımasızdır. Umuyoruz hem ilim-fikir adamları, sanatçılar ve idareciler bu hususlarda daha hassas davranırlar. Şehirlerin, kültürel, tarihi ve tabii dokularının bozulmaması için ter dökerler. Bu hususlarda düşünen herkese büyük görevler düşüyor.

²⁷ Ataman, s. 5. Recep Tayyip Erdoğan'ın belediye başkanlığı döneminde ikisi İstanbul Türküleri ikisi de İstanbul Şarkıları olmak üzere albüm çıkarılmıştı ve musiki severler bunlardan zevkle istifade etmişlerdi.

Kaynaklar

- Akyol, Taha, *Bilim ve Yanılgı*, Doğan Kitap, İstanbul 2011.
- Aksoy, Bülent, *İstanbul Müziğinin Renkleri*, Boyut Yayın Grubu, İstanbul 1996.
- Aksoy, Bülent, “Ortadoğu Klasik Musikisinin Bir Merkezi: İstanbul”, *Osmanlı*, c. 10, (1999), s. 801-812.
- Albayrak, Ahmet “Bir Medeniyet Kuramcısı Olarak İbn Haldun”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 9, Cilt: 9. (2000).
- Ali Ufki, *Topkapı Sarayında Yaşam*, (Çev. Ali Berktaş), Kitap Yayınları, İstanbul 2002.
- Ali Ufki, *Mecmuâi Saz ü Söz*, (Hzl. Şükrü Elçin), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- Ataman, S. Yaver, *Türk İstanbul*, (yayına hzl. Süleyman Şenel) İBB yayınları, İstanbul 1997.
- Arslan, Fazlı, “Segâh Tekbir ve Salât-ı Ümmiyye İle İtrî'yi Anmak”, *Musikişinas*, sayı 12 Boğaziçi Üniversitesi Yay, İstanbul 2012, s.
- Ayvazoğlu, Beşir, “İstanbul Kültürü ve Estetiği”, *Şehir ve Kültür: İstanbul*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2010, s. 12-60.
- Ekinci, M. Uğur, Cem Behar *Saklı Mecmua: Ali Ufkî'nin Biblioth que Nationale de France'taki [Turc 292] Yazması*. (Kitap tanıtımı), *Bilig*, sayı, 53, (2010) s. 261-263.
- Erkoçoğlu, F., Fazlı Arslan, “Endülüs'ün Sanat Güneşi Ziryab”, *İSTEM*, sy. 14, *Endülüs Özel Sayısı*, 2009/2, s. 261-181.
- Ersoy, M. Âkif, *Safahat*, Akpınar Yayınları, İstanbul 1987.
- Gazimihal, M. Ragıp, *Konya'da Musiki*, Halkevi Yayınları, Ankara 1947.
- Gazimihal, M. Ragıp, *Bursa'da Musiki*, Halkevi Yayınları, Bursa 1943.
- Haydar, Gülzar, *Şehirlerin Ruhu*, (trc. Gürkan Sekmen), İstanbul 1991.
- Hisar, Abdülhak Şinasi, *Boğaziçi Mehtapları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1978.
- İbn Haldun, *Mukaddime*, MEB Yay., İstanbul 1991, C. II.
- Kantemiroğlu, *Kitâbu 'İlmi'l-Mûsikî alâ vechi'l-Hurufât*, (Hzl. Yalçın Tura), YKY., İstanbul 2000.
- Kaygısız, M., *Türklerde Müzik*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000.

- Levendoglu, Oya. "İstanbul'da Müzik: Evrensel Bir Mesaj mı?", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 30, (2011). s. 315-326.
- Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları*, Ankara 2013.
- Pala, İskender, "İstanbul: Dizelerin ve Cümlelerin Müstesna Şehri" *Şehir ve Kültür: İstanbul*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2010, s.186-232.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *Beş Şehir*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005.
- Tarlan, Ali Nihat, *Fuzuli Divanı Şerhi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1985.
- Türkmen, Erkan, *Emir Hüsrev-i Dihlevi'nin Hayatı Eserleri ve Edebi Şahsiyeti*, AKM Yayınları, Ankara 1989.
- Uygun, Nuri, *Safiyüdin Abdülmümin Urmevi ve Kitabü'l-Edvârı*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 1999.
- Yeprem, M. Safa, *Türk Cami Musikisi ile Mukayeseli Olarak İstanbul Gayr-ı Müslimlerinde Mabet Musikisi*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2004.
- Vahit Lütfi Salcı *Jübilesi*, (Şerif Baykurt'un konuşması) Yeşilyurt Basımevi, Kırklareli 1949, s. 9-13.